

6. Naturen som resurs

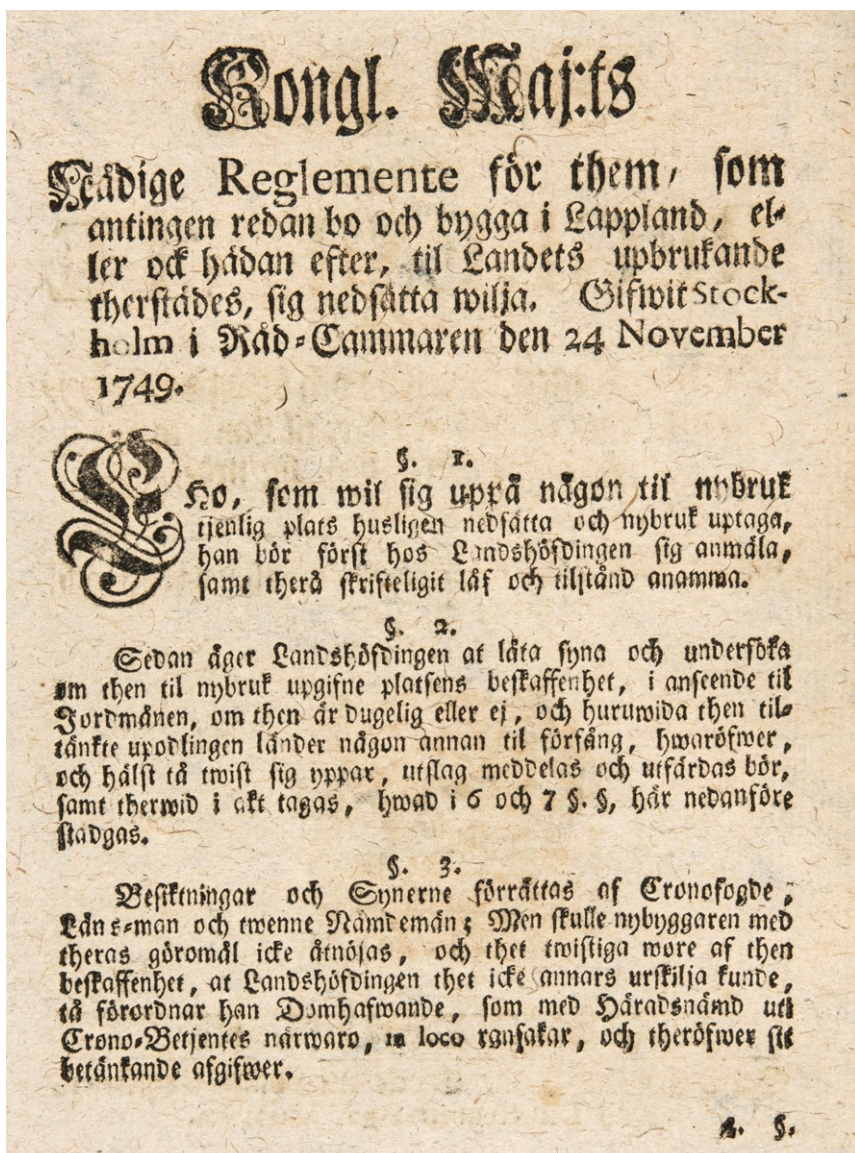
EN DOMINERANDE NATURSYN som vuxit fram i väst positionerar människan utanför naturen, vilken i sig föreställs sakna agens och i stället styras av enkla orsakssamband (se kapitel 3). En sådan natursyn främjar föreställningar om naturen som resurs för människan, som en råvara som kan manipuleras och förädlas till nytta för mänskligheten. Analyser av kolonial diskurs illustrerar att sådana föreställningar behöver problematiseras: ingenting är en resurs i sig självt, utan alltid en resurs för någon eller något, för möjliggörandet av handlingar och processer med specifika mål. Naturresurser finns inte i sig själva utan blir exempelvis till genom olika aktörers praktiker, teknologier och diskurser (Richardson & Weszkalnys 2014, s. 16).

I föregående kapitel synliggjordes att ett sådant resursperspektiv på naturen är centralt i Læstadius och Petterssons texter, och i detta kapitel fördjupas diskussionen av hur naturen framställs som resurs i de undersökta skildringarna. Frågor som diskuteras är: för vem utgör naturen en resurs och hur positioneras de olika typerna av naturutnyttjande i relation till varandra?

Kapitlet är upplagt så att jag inledningsvis diskuterar ett övergripande kolonisationsperspektiv, följt av en diskussion av naturen som resurs för de som lever och verkar i de aktuella områdena. Därefter diskuteras ett specifikt tema ur Læstadius journaler, där föreställningar om naturen som resurs utvecklas, nämligen nödåren i början av 1800-talet, följt av en sammanfattande diskussion.

6.1 Ett övergripande kolonisationsperspektiv

Nybyggarkolonisationen i norra Sverige innebar stora förändringar. Det var svenska statens regelverk och incitament som styrde utvecklingen, och statens övergripande perspektiv på naturen kommer till uttryck i

Figur 7. De första tre paragraferna i det så kallade "Lappmarksreglementet", med den fulla titeln Kongl. Maj:ts Nådige Reglemente För them, Som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller ock hädan efter, til Landets upbrukande therstädes, sig nedsätta wilja. Gifwit Stockholm i Råd-Cammaren then 24 November. 1749.

både Læstadius journaler och *Gamla byar i Vilhelmina*. I detta avsnitt diskuteras dels det viktiga Lappmarksreglementet, som återfinns i sin helhet som bilaga till Læstadius andra journal (Læstadius 1833, s. 512ff.), dels de synehandlingar som Pettersson inkluderar i *Gamla byar i Vilhelmina*.

6.1.1 Lappmarksreglementet

Som motiv till att inkludera *Lappmarks-Reglementet af den 24 November 1749* som bilaga ”jemte andra viktigare författningar rörande Lappmarken” – bland annat Lappmarksplakatet från 1695, anger Læstadius den ringa kännedom som finns i lappmarken om dessa viktiga bestämmelser. Han fortsätter:

Lappmarkens innevånare sker derigenom en stor tjenst, och äfven de som intressera sig för att känna Landet, skola kanske icke misstycka att få se hvad specielt för Lappmarken blifvit stadgadt. (Læstadius 1833, s. 298.)

Læstadius hänvisar flitigt till detta dokument, exempelvis i den långa diskussionen av nybyggareväsendet i senare delen av boken (se Læstadius 1833, s. 392ff.), vilket gör Lappmarksreglementet till en viktig del av skildringen. Genom att utgöra de bestämmelser som gäller för den kolonisation som han skildrar och diskuterar, ger detta dokument dessutom stor auktoritet när det återopas. Vad berättar då dess paragrafer om naturen som resurs för människan?

I stor utsträckning utgör dokumentet en stipulativ instruktion till hur människans relation till naturen bör se ut, starkt präglad av den tidens merkantilistiska tankegångar. Underförstått och i allt genomsyrande återfinns föreställningen om naturen som resurs, men i paragraferna ingår även explicita förhållningsregler för *hur* dessa resurser ska tas tillvara.

Det är just framväxten av jordbruket som är det främsta målet med instruktionerna i dokumentet och det innehåller exempelvis bestämmelser och riktlinjer för ”landets uppbrukande” och ”jordens uppodlande” (Læstadius 1833 s. 512f.: Bilag. N:o 2, Lappmarks-Reglementet af den 24 November 1749). Detta uppbrukande och uppodlande förknippas med hårt arbete och med transformering av naturen. En omfattande arbetsinsats tycks till och med vara helt avgörande för att nybyggaren ska kunna sägas ägna sig åt sådan uppodling, vilket illustreras av följande citat:

Ej må någon räkna sig hafva uppodlat och nedlagt arbete å sådane ställen, hvarest han upprest en eller annan höstack, hässja eller lada till inrymmande af det hö eller foder, som sjelfva Naturen, utan dikning och rothuggning, gifver. Men för uppodlad må den Tract och lägenhet anses, som igenom Kärrs och Mossars uppdikande, samt Träns barkande och rothuggande gjorts nyttig och brukbar till åker och äng. (Læstadius 1833 s. 514f: Bilag. N:o 2, Lappmarks-Reglementet af den 24 November 1749.)

Ett område är alltså inte att betrakta som uppodlat förrän nybyggaren dikat ur en myr eller röjt en plats fri från växtlighet och berett den till åker eller äng. Att som nybyggare skörda det hö som redan växer – ”som sjelfva Naturen, utan dikning och rothuggning, gifver” – räknas inte. Lappmarksreglementet är utformat som ett reglerande av prestationer och motprestationer: nybyggaren uppodlar marken och i gengäld ger staten, förutom själva marken, skattefrihet i ett antal år och frihet från militärtjänstgöring och andra pålagor.

Transformerandet av naturen i det framväxande jordbrukets tjänst är som sagt centralt i detta dokument, som genom att det inrymmer belöningar, och även sanktioner i de fall nybyggaren misslyckas med att göra det som avkrävs, måste betraktas som inflytelserikt för synen på och relationen till naturen.

Gällande det så viktiga fisket, samt jakten, införs i Lappmarksreglementet snarare begränsningar. Nybyggarna tillåts fiska, men bara ”till Husbehof” (Læstadius 1833, s. 518: Bilag. N:o 2, Lappmarks-Reglementet af den 24 November 1749), och ingen nybyggare skall få mer fiskevatten i besittning än vad som krävs för att täcka detta husbehov (ibid., s. 516). Jakten pekas explicit ut som ett hinder för jordbrukets utveckling i en ofta citerad passage:

Nybyggares vidlöftiga fikande och farande omkring skogarne efter vildt, och i afsigt slikt att fånga och fälla, har hittills mycket hindrat Jordens och Landets uppodlande. (Læstadius 1833, s. 515.)

I fortsättningen av denna paragraf lyfts samerna fram och det faktum att de redan fångar och skjuter vilt för pälsverket och åtminstone delvis skattar för detta. Nybyggarnas jakträtt begränsas här till inom en halvmil från det egna nybygget. Även förhållandet till rov- och skadedjur omnämns, men för bestämmelserna om detta hänvisas till ”Allmän Lag” (ibid., s. 515).

Detta dokument utgör ett ideologiskt dokument, där nybyggarens

ideala relation till naturen präglas av arbete och transformering av markerna. Även samernas relation till naturen inkluderas, åtminstone så till vida att de sägs ägna sig åt den jakt och fångst som nybyggarna bör hålla sig borta från. Idén att samer och nybyggare utnyttjade naturen på olika sätt och därför kunde leva sida vid sida – den s.k. parallellteorin – präglade redan Lappmarksplakatet från 1673 (se avsnitt 2.1).

6.1.2 Petrus Læstadius dubbla roller

Hos Læstadius återfinns kolonisationsprojektets värderande blick i såväl hans egna resonemang som i återgivandet av syneuppgifter likt hos Pettersson. Ett intressant möte mellan statens koloniala perspektiv och den individuella nybyggarens mer praktiska verklighet återfinns i den andra journalen när Læstadius, för att se till att familjen har tak över huvudet, beslutar sig för att utsyna ett eget nybygge.¹

År 1830 ansöker han om att få utsyna ett krononybygge på udden Notte vid sjön Kakel, en halvmil från kyrkplatsen i Arjeplog (Læstadius 1833, s. 38off.). Beskrivningen liknar de syneprotokoll som Pettersson anför (se nästkommande avsnitt) och åtföljs av Læstadius egna kommentarer och reflektioner. Han skriver:

Jag hade till Bolstad utsett en udde, belägen ungefärligen 3/8 mil från Arieplogs kyrkoplats. Denna udde heter *Notte* och ligger vid sjön Kakel. Sjelfva udden består af idel grofsand, och ansågs derföre både af mig och Synemännen för oduglig till åkerbruk, men deremot tjenlig att bygga på, såsom både jämn och mer än tillräckligt vidsträckt. Till åkermark utsågos 3:ne holmar med, såsom det tyckes, god och icke stebunden jordmån, till en sammanräknad vidd af 61/2 Tunneland. Det vigtigaste man i Lappmarken har att iakttaga vid anläggande af Nybyggen, är att söka frostfri mark, och man är just derföre isynnerhet angelägen om holmar i de stora sjöarna, ty dessa äro mest fredade för kölden om hösten. I detta afseende var min Nybygges-anläggning väl lottad, men i afseende på ångar, utan hvilka intet Nybygge kan uppkomma och bestå, voro förhållandena icke gynnade. (Læstadius 1833, s. 381f.)

Det är Petrus själv som utsett udden i fråga, och det är han som, tillsammans med synemännen, bedömer markförhållandena: uddens ”grofsand” lämpar sig inte till odling, men väl till att bygga på, medan de tre

¹ Læstadius eget nybygge Notte beskrivs av Erik Bylund 1956, s. 116–119 (se äv. Nordberg 1974, s. 107; 1977, s. 92).

utsynade holmarna uppvisar ”god och icke stenbunden jordmån”. Som kommentar till att ängsmark inte fanns på platsen i samma goda utsträckning som frostfria holmar, skjuter han in att just ängarna är av avgörande betydelse för varje nybygge.

Bristen på ängar avhjälps genom att Læstadius får insyna områden som tillhört ett annat nybygge, och han anger hur många skrindor hö som dessa förväntas avkasta, liksom hur många kor detta hö skulle kunna föda. Efter detta ger han en utförlig förklaring av på hur långa avstånd det är möjligt – och vanligt – att ett nybygges ängsmarker ligger.

Uppgifter från syneprotokollet varvas med egna reflexioner och Læstadius hänvisar även explicit till detta dokument mot slutet av denna redovisning: ”Uti Syne-Instrumentet voro odlingskostnaderna, som vanligt, upptagna, bestigande sig till en summa af 331 R:dr B:co” (Læstadius 1833, s. 382).

Förhållandet mellan statsmakten och den enskilde nybyggaren ställs på sin spets efter att Læstadius citerat den immission som följde på nybyggets beviljande år 1831. Det sägs bland annat att nybyggaren, det vill säga Petrus Læstadius, åläggs att under de första fem frihetsåren färdigställa en viss mängd byggnads- och odlingsarbete, och att om han inte gör detta, så ska han avskiljas från nybygget, och dessutom betala mellanskillnaden till en efterträdare (Læstadius 1833, s. 382). Trots att hans fall inte utgör något undantag från hur det brukar gå till, menar Læstadius att detta är ett mycket orättvist system. Orimliga krav ställs på den första nybyggaren som inte bara riskerar att förlora allt sitt nedlagda arbete, utan om så sker dessutom måste betala ersättning till en efterföljande nybyggare. Denna får i så fall helt utan arbetsinsats hela nyttan av den första nybyggarens arbete. I ett längre avsnitt argumenterar Læstadius mot detta, enligt honom orimliga förhållande, med hänvisningar till både Lappmarksplakatet från 1695 och Lappmarksreglementet från 1795, vilka han menar inte ger stöd för en sådan orättvis tillämpning. Hans egen syn på kolonisationen uttrycker han på följande sätt:

Staten upplåter ju blott en mark, af hvilken den ingen nytta har; att dermed få en medborgare försörjd, är, enligt min åsigt, redan en väsendtelig vinst, och bör vara det hufvudsakligaste syftemålet med ödemarkers upplåtande till Nybyggesanläggning. (Læstadius 1833, s. 393f.)

I detta citat och genomgående i hans argumentation är det inte endast

den lilla människans kamp mot ett orättvist system som Læstadius ger uttryck för, utan han argumenterar samtidigt å nationens vägnar, där målet är försörjning åt dess invånare, men också framtida skatteuttag. Detta citat visar hur viktig den koloniala diskursen är för att legitimera kolonisationen. Det som staten upplåter är ”ödemark” som staten idag inte har någon nytta av.

Den ideala relationen mellan nybyggare och natur, där hårt arbete förvandlar onyttig natur till nyttig, stipuleras i Lappmarksreglementet. I syneprotokollen fastställs sedan utgångsläget och ett slags kontrakt upprättas. Skattläggningen utgör slutligen uppföljning samt värdering av huruvida kontraktet uppfyllts.

6.1.3 Synehandlingarna i Gamla byar i Vilhelmina

Den som avsåg att ta upp ett nybygge skulle först se ut en lämplig plats och efter godkännande från konungens befallningshavare, få platsens lämplighet för nybyggnation undersökt och godkänd. En undersökning gjordes av en synenämnd och mynnade ut i ett protokoll, en synehandling, som sedan låg till grund för bland annat hur många frihetsår, det vill säga skattefria år, som nybygget tilldelades (Bylund 1956, s. 72f.; Arell 1979, s. 32f.). Efter frihetsårens slut skedde skattläggning, då arbetet med nybygget utvärderades, och skatten beräknades (Arell 1979, s. 32f.).

Pettersson anför i *Gamla byar i Vilhelmina* en stor mängd synehandlingar, där exempelvis jordmånens kvalitet och andra förhållanden av betydelse för det kommande nybygget kartläggs och som även innehåller uppföljande uppräknings av hur långt ett nybygge kommit, exempelvis i skattläggningssyfte. Dessa texter utmärker sig genom att vara tryckta med mindre storlek och genom att Pettersson använder sig av återkommande formuleringar, som exempelvis inkluderar vem som ansöker och vad som beslutas.

I kapitlet om byn Grytsjö beskrivs att den samiska mannen Jon Larsson i Marsfjäll ”ingivit ansökan om tillstånd att få anlägga ett nytt krononybygge av lägenheter på allmänningen uti Grutsjöliden” (Pettersson 1944, s. 129). Texten fortsätter:

Efter kungjord termin uti Fatmomakke bönehus instälde sig uti Jon Larssons kåta ingen av de angränsande, varföre kronolänsman Eleazar Rhen jämte nämndemännen Per Jakobsson i Skansholm och Påhl Pålsson i Laxbäcken det oaktat företogo sig

att förrätta anläggningssyn på de lägenheter, av vilka Jon Larsson hade begärt att få upprätta sitt tillämnade nybygge, och verkställdes denna förrättning den 17 juli 1826. (Pettersson 1944, s. 129.)

Efter denna inledning följer anläggningssynen i mindre tryckstil och därefter redogör Pettersson för utslaget som innebär att den samiska mannen Jon Larsson från Marsfjäll beviljades rättighet att anlägga och upparbeta krononybygget Grytsjö (Pettersson 1944, s. 131).

Denna formelartade introduktion och avslutning, tillsammans med den avvikande formateringen bidrar till att ordet i texten lämnas över till synemännen. Denna typ av intertextuell hänvisning till syneprotokoll sker genomgående i *Gamla byar i Vilhelmina* – ibland till flera syneprotokoll i ett och samma kapitel. Protokollen utgör viktiga historiska källor till kunskap om kolonisationens praktiska genomförande, och de ges av Pettersson stort utrymme att definiera synen på naturen.

Åter till Jon Larssons ansökan. Efter en beskrivning av platsens geografiska position i relation till ett annat nybygge, Vilhelmina kyrka och Marsfjället följer synemännens värdering av jordmånen på platsen för Grytsjös anläggande. Denna jordmån sägs bestå av ”medelmåttigt grov sandmylla” och vara ”mindre stenbunden” och vidare beskrivs marken som relativt plan och därmed ”troligen frostaktig” och ”till ändamålet mindre tjänlig” (Pettersson 1944, s. 129). Marken karakteriseras här utifrån dess duglighet för odling och de arbetsinsatser som krävs värderas avslutningsvis i monetära termer: ”Att upptaga ett kappeland till åker härstädes anses kunna kosta 2 Rdr B:co” (ibid.).² Det beskrivs också att gran- och björksskog finns på platsen, men att vissa av träden är vissna i topparna.

Därefter räknas fem av det som Pettersson benämner ”ängeslägenheter” (1944, s. 129) upp, varav fyra namngivna, och för var och en anges hur många lass hö de anses kunna avkasta. I synehandlingen för Grytsjö rubriceras dessa som ”myror”, dvs. myrar (figur 9). Exempelvis så noteras att Videskogsmyrbäcken ”tycks kunna giva 1 lass” och sammanfattningsvis bedöms dessa kunna avkasta 8 1/2 lass (Pettersson 1944, s. 130; se även figur 9). Efter detta räknas åtta ”rödningar”, alltså rönjningar, upp (ibid.), som också har potentialen att avkasta specifika antal uppgivna lass, men

² Ett kappland utgör 1/32 tunnland, vilket motsvarar ca 154 kvadratmeter. Detta mått var tänkt att motsvara en kappes utsäde (NE, *kappland*).

398

Ar 1826 den 17de Juli fortog sig underteknad
 Länsmän att till ömjukhafte åtgjörnad af Konungens
 Beskaffningshafvandes hoggunstliga förordnande uti Re-
 solution af den 1de October 1824, med beträde af
 Nämndemannen Pål Pålsson i Laxbacken och
 Dehr Jacobsson i Skansholm, Lyng och beskrifva
 de lagenheter hvaras sökanden Jon Larsson i
 Marsjö begärde at vid Grutjöliden få in-
 rättat ett nytt Kronö Nybygg, då oagdad det
 termin dertill uti Tattmörnacke Bönehus beborigen
 kungjörd blifvit, ingen af de angränsande sig
 instatde när lagenheterne vid besigtningen besinnas
 som följer

Figur 8. Första avsnittet i synehandlingen för Grytsjö. Västerbottens läns landskontors arkiv, volym Allä:25.³

³ Petterssons text skiljer sig vid vissa tillfällen åt från den synehandlingen som förvaras vid Västerbottens läns landskontors arkiv och som här används som illustration. Det är tänkbart att Pettersson arbetat med en version av synehandlingen som legat till grund för denna – i de lokala arkiven kan man ibland återfinna en sådan tidigare version. Detta skulle förklara diskrepanserna.

Myror		Lass
1 ^{mo} Små myrorne belagna å alla sidor om utlynte beftaden	icke långt från den samma, anses till samans kunna afkasta	4.
2 ^{de} Vidskog myrbacken som från Vidskogsjön i västra Gretsjön belaggen	om 1/2 mil i väster, tycks kunna gifva	1.
3 ^{de} Vands väg myra på norra sidan Marsan om 1/2 mil i öster med flera	sammanslagande fläckar synas till	1/2
4 ^{de} Forsbäck myran, belaggen vid Forsbäcken cirka 1/2 mil i nord från	beftaden	1.
5 ^{de} Rödningssjömyran med Rönvalden därvid belaggen österförd	Rödjön cirka 1/2 mil i Sydöst, anses till	1.
Summa		8 1/2

Figur 9. Utsynade myrar. Del av synehandlingen för Grytsjö. Västerbottens läns landskontors arkiv, volym AIIa:25.

till skillnad från myrarna är denna potential villkorad av en betydande arbetsinsats, nämligen själva röjningen. Detta arbete, likt arbetet med upptagande av åkermark, värderas i monetära termer. Exempelvis finns vid båda sidor av Forsbäcken odlingsland där det växer tall, vide och björkskog "vilket, när denna skog är avröjd, anses avkasta 8 lass" (Pettersson 1944, s. 130). Vidare specificeras arbetet och kostnaden för detta: "Odlingskostnaden med skogens avrödjande befinnes bliva mycket dryg och troligen kunna uppgå till 4 Rdr lasslandet ; med 32 Rdr" (ibid.).

Utöver åkermarken, ängslägenheterna och röjningarna specificeras och uppräknas ytterligare resurser: mulbetesmark, marker för djurfångst, fiskejöar och kvarnställe (Pettersson 1944 s. 130f.).

I detta och andra liknande passager i *Gamla byar i Vilhelmina*, som är presenterade i huvudsak i formen av syneprotokoll, beskrivs och värderas

naturen utifrån det koloniala projektets perspektiv. För att ett nybygge ska kunna bli framgångsrikt, och därmed i förlängningen generera inkomster till staten, krävs att tillräckliga naturresurser finns på platsen.⁴ Det är också en fråga om hur många frihetsår som tilldelas; i fallet med Grytsjö fick Jon Larsson 20 års frihet ”från skatt och ränta” (Pettersson 1944, s. 131). Han blev också skyldig att uppföra byggnader och genomföra odlingar för minst 20 riksdaler och 32 skilling banco per år.

För detta nybygge utsynas fem så kallade ängslägenheter och åtta röjningar och i *Gamla byar i Vilhelmina* förekommer liknande listor med namn på myrar och våtmarker i nästan samtliga byskildringar: det är inte ovanligt att 10–20 sådana räknas upp. Många av dessa utgörs av myrar. Just dessa uppräkningsinnehåller en finfördelad indelning av markerna i för nybyggaren nyttiga delar – ofta dessutom namngivna – och illustrerar synen på myrarna som viktiga naturresurser för ett nybygges eventuella framgång (jfr George Dawsons uppräkningsinnehåller; se avsnitt 3.2). Den stora mängden av namngivna typer av myrar hos Pettersson vittnar om myrarnas stora betydelse för nybyggesverksamheten, med exempel som *rävelmyra*, ’myr som är uppfylld med sankar och gytjiga gropar och säncor’, *rödmossemyr*, ’myr överväxt med rödbrun mossor’, *skrapmyra*, ’myr med gles och dålig gräsvegetation’, *starrmyra*, ’myr där huvudsakligen starr växer’ och *stråmyra*, ’myr med gles gräsväxt’ (Pettersson 1941, s. 28; 1946, s. 55; 1946, s. 167, 273, 324; 1941, s. 66, 109; 1944, s. 268).

Gemensamt för de nybyggen som skildras med hjälp av dessa syneprotokoll i *Gamla byar i Vilhelmina*, är att de kan beskrivas som system av spatiala relationer och rörelser mellan delar av naturen; etablerandet av ett nybygge innebär i texten innebär därmed skapandet av *plats* (jfr Agnew 2011, s. 326; kapitel 3). Tidigare i denna bok har relationer av detta slag diskuterats, mellan fjäll, skogsland och områden som framställs som varande på en högre grad av kultur och civilisation i söder och öster, liksom den rörelse som sker när nybyggarkolonisationen fortskrider (se kapitel 4). Figur 10 illustrerar de spatiala relationer och rörelser som nybygget Grytsjö innehåller. Till att börja med skapas ett centrum, mark att uppodla och tomt för bostad, som ställs i relation till Vilhelmina

⁴ Jämför den liknande värderingen av marker som antingen bra eller dåliga under kolonisationen av ”the Old Northwest” i Nordamerika under mitten av 1700-talet i Lehmkuhl (2017).

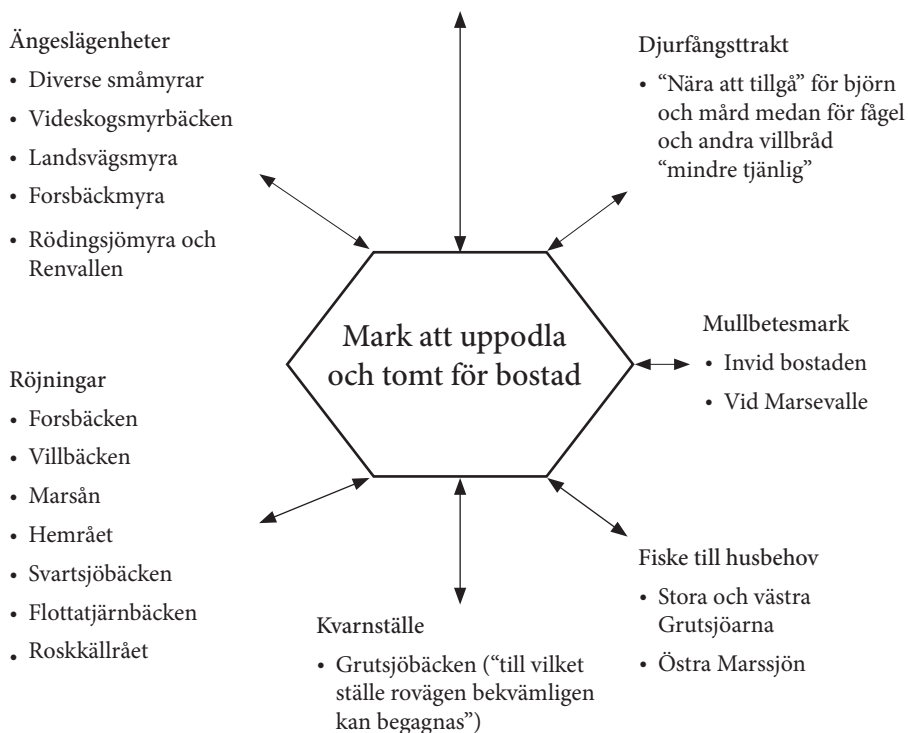
kyrka (9 mil till väster om kyrkan), till krononybygget Satsnäs (1 mil ost-nordost därom) och till Marsfjället (3/4 mil söder om fjället). Dessa spatiala relationer, som skapas i texten, specificeras i avståndsmått och åtminstone vad gäller relationen mellan nybygget och Vilhelmina kyrka impliceras en mobilitet i form av nybyggarnas resor dit vid bland annat religiösa högtider.

Som framgår av figur 10 återfinns en mängd namngivna och icke namngivna lokalteter som huvudsakligen positioneras i relation till detta nya centrum. Exempelvis heter det för ängslägenheten Landsvägsmyra att den är "belägen på norra sidan Marsån, om 3/4 mil i öster" och för rödningen Hemrådet att den ligger "i väster nära intill utsynte bolstaden" (Pettersson 1944, s. 130). För de allra flesta i figuren uppräknade lokalteter anges åtminstone avstånd till bostaden, vilket här implicerar en mobilitet: till ängslägenheterna ska nybyggaren färdas i syfte att återbörda kreatursfoder till nybygget, till "rödningarna" i ett första skede för att där röja mark, och senare för att nyttiggöra sig denna. Beträffande det möjliga kvarnstället impliceras att nybyggaren färdas dit med exempelvis korn, för att sedan återvända med det malda mjölet, och Pettersson specificerar även hur denna rörelse lämpligen ska ske: "kvarnställe gives lämpligen i Grutsjöbäcken om 1/2 mil i öster, till vilket ställe roväg bekvämligen kan begagnas" (Pettersson 1944, s. 131). Det bör påpekas att avstånden även fungerar som ett slags kostnader eller tillgångar i och med att värdet av en viss naturresurs till stor del är avhängigt möjligheterna att färdas fram och tillbaka mellan denna och nybyggets centrum. Avståndsangivelserna blir därför särskilt betydelsefulla i den ekonomiska diskurs som dessa syneprotokoll ingår i.

När Konungens befallningshavande 12 maj 1828 beviljade Jon Larssons ansökan blir krononybygget Grytsjö till. Alla dessa mindre platser som ängslägenheter, röjningar och fiskesjöar knyts samman genom de relationer de har till nybygget. Dessa relationer inbegriper människors rörelser, men också naturresurser som förflyttas: hö, fisk och villebråd. hämtas från de olika lokaliteterna till nybyggets centrum. I stor utsträckning blir Grytsjö till som *plats* i texten genom dessa relationer och rörelser mellan naturlokaliteter, samtidigt som dessa får sina innebörder genom desamma. Nybygget blir i sin tur del av svenska staten genom att inordnas dess administrativa och juridiska system, en relation som genom framtida beskattning också blir av ekonomisk karaktär.

Nybygget Grytsjö

- $\frac{3}{4}$ mil söder om Marsfjället
- En mil ostnöröst om kronobygget Satsnäs
- nio mil väster om Vilhemina kyrka

Figur 10. Schematisk bild av nybygget Grytsjö.

6.2 Nybyggarna och naturens skafferi

Den mångfald och kreativitet som ligger i nybyggarnas många sätt att nyttiggöra sig naturen på i det dagliga livet, är en tematik som återfinns i många etnografiska uppteckningar och såväl vetenskapliga som litterära skildringar.⁵ De texter som studeras här utgör i detta avseende inget undantag.

I *Gamla byar i Vilhelmina* skildras nybyggarnas liv ofta detaljerat och inlevelsefullt, och då och då växer Petterssons krönika och når både litterära stilistiska nivåer och omfångsrika proportioner. Ett exempel på detta är skildringen av grundandet av byn Strömnäs (Pettersson 1941, s. 111ff.), där också naturen som resurs för de individuella nybyggarna är en central tematik. Den första nybyggarfamiljen här, Jonas Augustinus Dahlström och hans hustru Brita, fäller timmer till väggar, samlar näver till taket, murar upp en spis med flata stenar, tätar med husmossa och använder lökvistar och gräs till madrassen. En mycket viktig resurs som hämtas från skogen är ved till uppvärmning och matlagning. Husgeråd, verktyg, kont, släde, kälkar och skidor tillverkas av trä och björkvrilar bearbetas till kärl av olika slag. Av lera bränner de tegel, renhorn kokas till lim, tjärveden bränns till tjära och av späda tallar skördas bark som mals till barkmjöl. Fiske av insjölox, sik och röding är viktigt för familjens överlevnad och även jakt på gäss och andra sjöfåglar liksom svanar, tjädtrar, räv, mård och utter; pälsdjuren kan Dahlström sälja i Åsele kyrkby. Bävrar finns också i området, men Dahlström hade fått höra att det var förbjudet för svenska män att jaga bäver inom ett samiskt skatte-land (Pettersson 1941, s. 116). Starrhöet som slås på myrarna hässjas och används till kreatursföda och tjänar även till mat för Jonas och Brita. Så småningom röjer de mark och bryter åker och lägger grund för odling. I denna och liknande skildringar⁶ är det just mångfalden av de sätt på vilka nybyggarna skaffar föda och bygger upp en materiell tillvaro, med naturen som enda källa, som dominerar berättelsen.

Læstadius har olika roller i de egna skildringarna: främst är han missionär i Pite lappmark, men exempelvis när han utsynar sitt eget nybygge Notte (se tidigare i detta kapitel) är det i rollen som nybyggare. Denna nybyggarroll ikläder sig Læstadius även i skildringen av arbetet med ved-

⁵ Exempelvis Källström (2012–2015), Campbell (1948) och Bernard Nordhs I Marsfjällets skugga (1942).

⁶ Exempelvis Dåres (Pettersson 1944, s. 1ff.).

anskaffning, vårbruk, fiske och ripfångst under den inledande tiden av missionärstjänsten, när han bor sig i den förfallna skolmästargården i Arjeplog (Læstadius 1831, s. 327ff.).

När Læstadius skildrar det egna livet i rollen som nybyggare sker det ofta personligt och inlevelsefullt och naturen som resurs för den enskilda nybyggaren framställs ibland i ett romantiserat skimmer. Detta blir som tydligast i skildringen av ripan och dess plats i lokala jakt-, fångst, och konsumtionspraktiker i den första journalen (Læstadius 1831, s. 276ff.). Avsnittet inleds med ett barndomsminne från tiden i Kvikkjokk, där han betonar den glädje den första fångade ripan medförde för honom, och där han genom att vara den bland pojarna som fångade flest ripor tilldelades epitetet ”ryp-kung” (Læstadius 1831, s. 277). Just den unga pojken första fångade ripa tycks för Læstadius härbärgera en särskild innebörd och han återger även berättelsen om kateketen Lars Pehrssons första ripa, så som den berättats för honom. Den långa skildringen av riporna innehåller beskrivningar av utseenden och läten, av den föda och de naturmiljöer som riporna föredrar, av deras beteende såväl under som efter häckningen. Ett särskilt stort utrymme ges de utstuderade sätt på vilka honanskyddar sin avkomma på. Det som skildras är ripornas biologi, eller *naturalhistoria* enligt Læstadius egen terminologi (Læstadius 1831, s. 285).

Omväxlande knyter Læstadius riporna och kunskapen om deras biologi till lokala sammanhang. Detta sker geografiskt när Læstadius berättar att även om ripornas rätta hem är i fjällen, så uppehåller sig vintertid många ripor på lövskogsbeväxta holmar i Arjeplog. Det sker också i de detaljerade skildringarna av olika metoder för att fånga och jaga ripor – där ripornas beteende utgör viktig kunskap för jägaren – och när ripan som föda värderas. I dessa passager är ripan infogad i ett lokalt system av jakt, fångst och konsumtion. Ett exempel på detta sistnämnda, det vill säga ripan som föda, är när Læstadius berättar att järpen anses vara bättre än ripan, samt när Læstadius beskrivit den stora mängd ripor som ibland uppehåller sig i ”skogsbrynet” i fjällen och avslutar med att konstatera att fattiga samer ibland endast livnära sig på ripfångst men att man ”ej gerna kan lifnära sig med deras kött ensamt (Læstadius 1831, s. 281).

Denna passage illustrerar att jakten, på motsvarande sätt som fisket, hos Læstadius inte exklusivt knyts till antingen nybyggarna eller samerna. Karakteriseringen av ripan som föda kan dessutom tyckas paradoxal; man kan inte gärna livnära sig på dess magra kött allena, trots att

det tycks som att fattiga samer gjort just detta. En sådan föreställning om en hos samer enahanda och från det normala avvikande kosthållning återkommer nedan i detta kapitel.

Skildringar av ripans biologi och dess plats i ett lokalt sammanhang berikas hos Læstadius med hans egna personliga erfarenheter – exempelvis kommenterar han att ripan anses vara sämre än järpen med att han själv inte kan känna någon större smakskillnad. Han anför observationer som stöd för ripornas beteende. Exempelvis har han ofta sett riphonar i häftiga slagsmål under parningstiden och han återger en dråplig jakthistoria, där han själv ger en minnesbeta till den lurviga hund som under en tid vittjat hans ripsnaror. Föreställningen om ripan som viktig födore-surs kompletteras i Læstadius inlevelsefulla och entusiastiska skildringar med jakten som en närmast njutbar sysselsättning. Hela skildringen avslutas också längtande: ”I November har jag mina hvita foglar på hol-marna återigen och får börja på att fånga dem” (Læstadius 1831, s. 286).

Skildringarna av naturen som resurs för den enskilda nybyggaren visar upp nybyggarnas uppfinningsrikedom, samtidigt som naturen framställs som ett slags skafferi och förråd ur vilket – givet den rätta kunskapen – en stor mängd föda och andra materiella ting går att hämta eller utvinna. Relationen människa–natur är också ett av beroende: utan naturen som resurs är mänskligt liv i området omöjligt. Det finns ett romantiskt drag över denna typ av etnografiska diskurser,⁷ där natur-kunskapen som nybyggarna uppvisar är värd att bevara och lyfta fram. Hos Læstadius, vars naturskildringar har tydliga drag av romantiken, ges detta en personlig och nostalgisk karaktär i exempelvis skildringen av barndomens ripfångst och den längtan han har efter att i november åter-igen få fånga sina vita fåglar.

Dessa nybyggare och deras förståelse av naturen som resurs skiljer sig väsentligt åt från kolonisationsperspektivets ekonomiska och ideologiska diskurs, vilket diskuterades i tidigare i detta kapitel. Här finns inte mone-tariseringen i samma utsträckning, och inte heller den ensidiga fokuse-ringen på odlingen: för nybyggarna i skildringarna är det ofta ett diversi-fierat naturutnyttjande som ger de basala livsförutsättningarna.

⁷ Etnografi förstås här som dokumentationen av ett folks eller en grupps seder och bruk.

6.3 Naturen som samisk resurs

Som tidigare nämnts är naturen aldrig en resurs i sig självt, utan alltid en resurs för någon, för uppfyllandet av specifika syften. I det föregående avsnittet diskuteras exempel där naturen förstås som resurs för kolonisationsprojektet i stort, och även sådana där resurserna snarare beskrivs ur de enskilda nybyggarnas perspektiv. I detta avsnitt diskuteras frågan om i vilken utsträckning naturen i de undersökta texterna skildras som en samisk resurs.

Många av de exempel som hittills diskuterats i detta kapitel har varit knutna till nybyggesverksamheten, exempelvis höbärgning och röjning av träd, buskar, stubbar och stenar till åker och äng, medan jakt, fiske och fångst beskrivits som viktigt för områdets alla invånare. Ripfångsten hos Læstadius, som diskuterats i föregående avsnitt, beskrivs exempelvis som något både nybyggare och samer som inte är nybyggare ägnar sig åt. Hur ska då i den följande diskussionen konceptet ”samisk resurs” förstås mot denna bakgrund?

Givetvis knyts ett resursutnyttjande till en viss grupp när texten innehåller berättelser om och beskrivningar av representanter ur gruppen som ägnar sig åt sådant. Så sker exempelvis när en person sägs vara same och i skildringen ägnar sig åt ripjakt. Samtidigt är grupperna i sig ofta lättupplösliga i texterna, och definieras åtminstone delvis av just dessa praktiker. Ett exempel på detta är de som beskrivs som samer och som utsynar nybyggen i *Gamla byar i Vilhelmina*. Att de sägs ha en samisk bakgrund gör inte att deras naturutnyttjande under arbetet med nybygget i skildringen knyts till en samisk kontext. Tvärtom förefaller det ibland som att nybyggaren i hög utsträckning inte längre beskrivs som same efter det att ett traditionellt nybysgarliv börjat praktiseras.

Här ska jag i stället diskutera de exempel där naturutnyttjandet på olika sätt tydligt knyts till en samisk kontext. Den samiska maträtten *jobmo*, som Læstadius beskriver och som diskuterades i föregående kapitel, är ett exempel på detta.⁸ Læstadius skriver bland annat om dessa ”*syrliga grönsaker*” att samerna är ”mycket begärliga på” dem, och att de blandar dem i renmjölken (Læstadius 1831, s. 379, kursiv i original).

Læstadius illustrerar ytterligare rättens betydelse för samerna: vid

⁸ Jfr även noteringen i skildringen av nybygget Strömnäs om att nybyggaren Dahlström hört att jakt på bäver endast var tillåtet för samer (se 6.2).

flytten upp till fjällen brukar de till och med lämna kvar någon med uppgift att just skörda och tillreda jobmon (Læstadius 1831, s. 380). Læstadius intygar själv att grönsakerna verkligen ger god smak åt renmjölken (Læstadius 1831, s. 379). Det är tydligt att det här rör sig om en samisk praktik, en rätt med ett samiskt namn, och som ingår i samisk matkultur.

De fall där naturen beskrivs som en samisk resurs i de undersökta texterna går i hög utsträckning att inordna under två teman, nämligen *kontrast* och *konflikt*, vilka kommer att diskuteras i de två följande avsnitten.

6.3.1 Kontrast

Temat *kontrast* återkommer alltså när naturen skildras som samisk resurs och ofta kontrasteras de samiska praktikerna mot de ”svenska” sätten att nyttiggöra sig naturens resurser på. En samisk praktik som skildras på detta sätt hos Læstadius är beredningen och bruket av skohö, som här exemplifieras med utdrag ur ett avsnitt om samiska kläder:

Detta hö skäres sorgfälligt om hösten och består af det så kallade Lappsogräset (*Carex vesicaria*), som, sedan det är skuret, häcklas eller dänges, så att det rispas upp i fina trådar [...] När man nu skickligt stoppar detta hö i skoen, så omgifver det foten som en strumpläst, och den befinner sig häri oändligt väl: hvarken kyla eller fotsvett besvärar. (Læstadius 1831, s. 121f.)⁹

Læstadius påpekar sedan att detta är samernas enda höbärgning, men att den är ”högst nödvändig” (Læstadius 1831, s. 122), och vid ett senare tillfälle beskriver han praktiken genom att konstatera att denna skörd av hö är lika viktig för samerna som svenskarnas motsvarighet är för dem (Læstadius 1831, s. 450). Beskrivningen av detta naturutnyttjande förekommer inte bara i ett sammanhang där för samerna specifika klädespraktiker ingår – genom jämförelsen sätts dessutom ett extra fokus på denna praktik som något klart skilt från ”svensk” höbärgning.

Fisket är ett naturutnyttjande som oftast inte knyts specifikt till olika grupper, utan som snarare framställs som något alla i området ägnar sig åt. Ett undantag är dock den flitigt använda benämningen *fiskarelapp* (Pettersson 1941, t.ex. s. 54; Læstadius 1833, t.ex. s. 438f.), som karakteriserar en grupp samer utifrån föreställningen om deras huvudsakliga näringsfång. När det kommer till tillredning och konsumtion av fisken

⁹ Se även Læstadius 1831, s. 307, 450.

finns det dock exempel både hos Pettersson och Læstadius, där just detta skapar ett slags kontrast mellan det samiska och det ”normala”.

I ett av dessa exempel, under skildringen av byn Fianberg i *Gamla byar i Vilhelmina*, hänvisas inledningsvis till en äldre tid, ”före nybyggareinvandringen”, när det bodde fiskaresamer vid Fiansjöarna, vilka livnärde sig på den goda tillgången på fisk (Pettersson 1946, s. 15f.). Det beskrivs att samerna grävde djupa ”fiskkällare”, där de varvade granris, näver och fisk och täckte det hela med ett tjockt lager av näver och torv.¹⁰ Eftersom man inte hade något salt började fiskarna i groparna att jäsas och Pettersson beskriver hur samerna under vintern löpande tog fram fisken för att äta som den var, kokt eller stekt, som enda födoämne. Trots att fisken föll sönder i småbitar och luktade ”fränt” menar Pettersson att samerna gillade den ”ty den var för dem ’goåstiguölie’, en värderad mat” (Pettersson 1946, s. 15.)

I en fotnot förklaras ordet *goåstiguölie* med ”fisk som är förvarad från förra åren”, samt med ett inskott av utgivaren inom hakparenteser: ”Eg. ’surfisk’ av *goåstie* ’sur, skämd (om mat)’ och *guölie* ’fisk’” (ibid.).¹¹

Jag menar att praktikerna kring fisken i denna berättelse på tre sätt konstrueras som något avvikande, som något i kontrast mot något annat. Först kommenteras att man inte hade något salt, vilket förorsakar en jäsningsprocess. Det samiska sammanhanget framställs därmed som materiellt bristfälligt, i kontrast mot exempelvis nybyggarnas förmodade högre utrustningsnivå. Att fisk utgör den enda födan är också en märklighet som anses värd att nämna i berättelsen. Också detta framställer det samiska sammanhanget som jämförelsevis bristfälligt, här med avseende på kostens variation. Det tredje elementet som skapar kontrast i berättelsen är att fisken uppskattas av samerna, trots att den luktar fränt och faller sönder vid kokning. Den värderas rent av högt, och det till den grad att anrättningen har ett eget namn, *goåstiguölie*. Detta framstår som något exotiskt snarare än som en brist, även om exotismen möjligen inrymmer en negativ värdering av graden av smakmässig förfining.

Ett annat exempel med likartade element återfinns i beskrivningen av byn Grytsjö tidigare i detta kapitel. Där förklaras att samnen Jon Larsson

¹⁰ Utgivarna har inom hakparenteser lagt till kompletterande information som är av intresse för den som är ute efter de exakta materialen (Pettersson 1946, s. 15).

¹¹ Se Ryd 2015, kapitel 15 för en beskrivning av praktiken att syra fisk i norra Sverige.

inte kom att göra särskilt mycket på sitt utsynade nybygge: det enda boningshuset han brukade var en näverkåta och han försörjde sig själv och familjen genom jakt och fiske. Den rika fångst han fick från Grytsjöarna förvarade han i klyvda och urholkade trädstammar som var täta och som hindrade flugor från att komma åt fisken (Pettersson 1944, s. 129ff.). Liksom i föregående exempel lyfts avsaknad av salt fram som anledning till att detta behöver göras, och i likhet med det beskrivs att man levde uteslutande på fisk, åtminstone under vintern.

I Læstadius första journal återfinns ett liknande exempel i skildringen av när Petrus besöker samen Unnas med familj. Unnas har varit skogssame, men efter att ha förlorat sina renar har han enligt Læstadius "nedsjunkit" till fiskaresame och tycktes vara på väg att övergå till nybyggare (Læstadius 1831, s. 436f.) Det är fattigt hos Unnas och bland annat förmår inte Læstadius äta upp den getmjölk han bjuds på eftersom den hade tagit smak av de orena kärn den förvarats i. Det bjuds vidare på nyfångad sik och laxöring. Læstadius fortsätter:

De öfverblifna fyra laxöringarna ämnade man hänga upp att torka; det enda sätt, som fiskare-Lappen har att conservera den fisk, som blir öfver; men jag lärde dem att salta den till graf-lax och lofvade, att de af mig skulle få några marker salt, när någon af dem komme till Arieplög – ty de ville icke salta dem eljest, emedan de grufvade för det myckna salt, som skulle dertill åtgå. De prisade mig sedermera för den lärdomen, emedan de funno, att laxen på detta sättet blef tre- eller fyradubbelt drygare, än torkad. (Læstadius 1831, s. 439.)

Petrus lär Unnas med familj att grava lax, en metod som framhålls som överlägsen torkning, åtminstone vad gäller hur långt fisken sedan räcker, och han lovar dem även salt. Här skapas kontrasten mellan samisk och en mer utvecklad eller förfinad praktik genom det faktiska mötet, och det sker även en kunskapsöverföring, där samen Unnas med familj upplyses om ett bättre sätt att bereda lax. Löftet om salt innebär en materiell överföring av betydelse eftersom kunskapen Læstadius erbjuder saknar värde utan denna råvara.

Även i *Gamla byar i Vilhelmina* finns exempel på ett konkret möte mellan samisk kosthållning och nybyggarnas vanor. I en sägen som Pettersson låter inleda skildringen av tillkomsten av nybygget Fjällboberg beskrivs en liten sjö i närheten av Kroksjö vid namn *Rödingsjön*, som tidigare varit rik på stor och fet röding och vid vilken en fiskaresame vid

namn Anta levde tillsammans med hustru och dottern Kristina (Pettersson 1941, s. 227f.).

Detta att berättelsen situeras i en äldre tid då tillgången på fisk var stor, är ett återkommande sätt på vilket sjöar beskrivs i *Gamla byar i Vilhelmina*. Pettersson berättar också att samefamiljen uteslutande levde på fisk från sjön. Berättelsen fortsätter med att Olof Olsson från Åsele, som av Pettersson i ett tidigare kapitel beskrivits som en av nybyggarna i Lövnäs, blev ombedd att komma till Antas kåta för att under två veckor laga nät. När det blir dags för middag första dagen tar Anta fram soltorkade rödingar och bräckte dem över elden. Hela familjen, och Olof Olsson, åt middagen, som bestod uteslutande av den välsmakande feta fisken (Pettersson 1941, s. 228). Denna festmåltid upprepas till frukost och sedan till middag igen, dag ut och dag in och Olof Olsson, som inledningsvis finner stort nöje i att äta denna feta och goda fisk, börjar allt eftersom äta mindre och mindre:

och när det led ini andra veckan, märkte han, att hans armar och ben hade börjat svälla upp på betänkligt sätt. Han vågade då ej stanna längre hos lappfamiljen utan begav sig mot det egna hemmet för att där få läka sig med mjölk och mjölmat. (Pettersson 1941, s. 228.)

Den kosthållning som råder i Antas kåta upplevs av Olof Olsson till en början som rik och välsmakande, men visar sig vara hälsovådlig. Rädslan för den egna hälsan, där de svällande armarna och benen indikerar att något inte står rätt till, får honom att bege sig hem igen och botemedlet blir nybyggarkosten ”mjölk och mjölmat.” I denna berättelse skapas en skarp kontrast mellan rödingkosten – särskilt det faktum att den består uteslutande av röding – och nybyggarkosten.

6.3.2 Konflikt

Ett annat återkommande tema i skildringarna av samiskt naturutnyttjande är konflikt. I exempelvis Petterssons beskrivning av syneförrättningen för nybygget Dåres i *Gamla byar i Vilhelmina* infinner sig Lars Larsson Vestermark, den samiska innehavaren av skattelandet på Marsålandet och yrkar att Rekansjön och Rödingsjön ska läggas under hans skatteland (Pettersson 1944, s. 59). Kronolänsmannen noterade invändningen, men menade att dessa sjöar nu tillhörde nybygget. När ärendet till slut bestäms av Konungens befallningshavande året efter kvarstår sjöarna

i fråga under nybygget, men Lars Larsson ges rätt att nyttja fisket i sjöarna. I detta exempel råder en tydlig konflikt knuten till fisket, medan konflikter i andra exempel blott antyds, eller helt undviks. Ett exempel på det sistnämnda återfinns i Petterssons skildring av Mats Mattson, som avsåg att bosätta sig vid Laxbäcken. Mattson förbinder sig till innehavaren av skattelandet, Malgo-Jon, att aldrig fånga lax i Laxbäcken och att näringsgrenen hädanefter uteslutande skulle tillhöra samerna (Pettersson 1946, s. 195f.). Det rör sig här om insjölag, ofta stor laxöring (Pettersson 1946, s. 194; 1941, s. 279; Dahlstedt 1984, s. 40). Fisket som ett samiskt naturutnyttjande förekommer inte i dessa och liknande exempel som en annan och kontrasterande praktik än nybyggarnas fiske, utan skildras snarare i termer av en direkt, indirekt eller avvärjd konflikt.

Likande skildringar återfinns hos Læstadius, exempelvis i första journalen, där det redovisas misstankar om att samerna utestängts från fisket i Gråträsk genom att bonden gett tjänstemannen som ansvarade för ärendet en pung silverpenningar (Læstadius 1831, s. 265f.). I detta och liknande exempel är konflikten dessutom av sådan karaktär att det samiska naturutnyttjandet ges en i konflikten ofördelaktig position på grund av administrativa oegentligheter.

Konflikter av liknande slag som ovanstående skildras också i anslutning till markutnyttjande. Då handlar det om olika sätt att använda naturen: främst renskötsel och höbärgning. Renen i sig beskrivs ibland som varandes i ett gränsland mellan vild och domesticerad, mellan naturen och en samisk kultur; Læstadius skriver om renen som dragdjur att:

Han längtar icke såsom hästen till gårdar och stall, ty han har der ingenting att få eller vänta; han är tvärtom skygg för gårdar – i skogen, der har han sin föda och sitt hem. (Læstadius 1831, s. 157.)

Renens kropp ingår i en mängd samiska praktiker: köttet¹² och mjölken används till föda, skinnet till kläder, skor och mycket annat. Det mest påtagliga naturutnyttjandet i anslutning till renskötseln är dock användandet av markerna som renbetesland, dels skildrad i beskrivningar av renskötselns förutsättningar och utförande, såsom de säsongsvisa flyttningarna, dels i kontrast mot – och ofta i konflikt med – nybyggessverk-

¹² Slakten och hanteringen av renens kropp skildras utförligt av Læstadius i den andra journalen (Læstadius 1833, s. 32ff.).

samheten. Beträffande det sistnämnda berättas i *Gamla byar i Vilhelmina* om när nybyggare sägs ha anlagt skogsbrand i syfte att elda upp renmossan och därmed förstöra renbetet, på Marsviksberget, vid Bäsksjöns norra sida och på Siksjöberget (Pettersson 1941, s. 234; 1946, s. 66; 1946, s. 177). I berättelsen från Bäsksjö specificeras att nybyggarnas motiv till bränningen var att renhjordarna trampade ner gräset på slättesmyrarna, skadade myrfoderhässjor och drog med sig insekter som plågade nybyggarnas kreatur, medan syftet i Siksjö sägs ha varit att bränna bort granskogen så att gräs till bete skulle växa upp där.

Även Læstadius beskriver de olägenheter som nybyggare och skogs-samer har av varandra: nybyggarna fiskar i samernas fiskevatten och renarna trampar ner nybyggarnas slättesmyrar. Dessa konflikter ser Læstadius som ofrånkomliga och ”grundade i sakens natur” (Læstadius 1833, s. 436). Desto värre anser han nybyggarnas svedjande vara, som förvisso till en början ger bättre betesmarker för nybyggarna, men som är fullkomligt förödande för renbetet (Læstadius 1833, s. 436ff.). Som ett försök att undvika att renarna lockas av nybyggarnas hässjor föreslår Læstadius bland annat byggandet av lador för höförvaring. Apropå en förordning från landshövdingen i Norrbottens län, som förbjuder samerna att vistas närmare än en mil från nybyggarnas hässjor, uttrycker sig Læstadius mycket kritiskt. Han menar att denna förordning innebär att samerna blir ”förvista från sitt eget land” eftersom nybyggen på två mils avstånd från varandra skulle innebära att samerna inte får befinna sig någonstans. Han avslutar med orden: ”Man har då för några usla myrhöttappar gjort hela landet onyttigt till det, som det egentligen är ämnadt till af naturen” (Læstadius 1833, s. 442).

Læstadius är också starkt kritisk till att denna förordning också ger nybyggarna rätt att skjuta renar som kommer för nära och, illustrerat i citatet ovan, han åberopar ett i markerna inneboende syfte, nämligen det som själva naturen egentligen ämnat. Att vi här befinner oss på samernas eget land och att deras bruk av markerna bedöms vara i enlighet med ett slags inneboende syfte i naturen illustrerar också den ständigt närvarande paradoxen hos Læstadius. Tidigare i detta kapitel diskuteras exempel i vilka han i stället talar om att staten upplåter onyttig ödemark för nybyggnation. Ett sätt att förklara detta är givetvis parallellteorin (se avsnitt 2.1) och i resonemangen som följer efter ovanstående citat fortsätter Læstadius med att påpeka att Lappmarksreglementet från 1749 inskränker

nybyggarnas jakträtt till en halv mil från nybygget och att denna kungliga författning borde vara överordnad landshövdingen i Norrbotten (Læstadius. 1833, s. 442f.)¹³

Vad gäller konflikter mellan samer och nybyggare rörande renbetesmarker och fiskevatten har bland annat Lennart Lundmark (2002) beskrivit hur samerna gradvis förlorade sina marker i de olika kolonisationsprocesser som pågick i norra Sverige. I skildringen av byn Borka ger Pettersson ett exempel på hur en sådan orättvisa konkret kunde ta sig i uttryck. Han menar att området som nybygget utsynades på var ett gammalt samiskt skatteland som gått i arv, att samerna betalat skatt för markerna och ansett sig vara de rättmätiga ägarna till betesmarker och fiskevatten samt att de kunde uppvisa dokumentation som kunde styrka detta (Pettersson 1944, s. 236f.). Han skriver:

Det område inom vilket nybygget Borka utsynades, var ett gammalt lappska-tteland, som nuvarande innehavarens förfäder hade innehaft från gamla tider, och de hade ansett sig såsom de enda rättmätiga ägarna till landet med alla dess betesmarker och fiskevatten. Nuvarande innehavaren av lapplandet hade i sina händer synepapper och fastebrev på detta lappska-tteland, och för detta land betalade han årligen skatt. Nu kommo svenska män och läto åt sig utsyna nybygge inne i hans område för att göra intrång på hans betesmarker och i hans fiskesjöar. Intet medgivande att få anlägga nybygget inom lappska-ttelandet hade Lars Larsson förvärvat sig av landslappen, och ingen ersättning åt landslappen för den mark och de sjöar, som skulle tillfalla nybygget, var det fråga om. Varken Lars Larsson eller synemännen torde hava ägnat någon tanke åt landslappens rättigheter. (Pettersson 1944, s. 236f.)

Pettersson förklarar vidare att innehavaren av skattelandet befann sig långt västerut i fjällen när kungörelsen lästes upp. Inte heller hade han fått någon kallelse till syneförrättningen, vid vilken tidpunkt han dessutom befann sig med renarna på norska sidan av fjällen. Av denna anledning kunde han inte protestera mot det som skedde och de protester han framförde när han fick kännedom om det inträffade var det ingen som lyssnade på. Pettersson påpekar också att innehavaren av skattelandet inte ens kände till att han hade rättighet att överklaga till högre instans och i och med detta kunde han bara tåga och acceptera det som skett. Pettersson avslutar:

¹³ Læstadius fortsätter med att skildra de samer från Arvidsjaur som 1823 utmanar dessa bestämmelser i rätten och som enligt honom blir orättvist behandlade (Læstadius 1833, s. 443ff.).

Det var visst inte allenast vid insynandet av nybygget Borka, som landslappens rättigheter på detta sätt förbisågos och underkändes, utan på samma hänsynslösa sätt gingo nybyggesanläggare och syneförrättare tillväga vid anläggandet av ett stort antal nybyggen både inom fjällområdet och längre ned i landet. (Pettersson 1944, s. 237.)

De här anförda exemplen illustrerar att naturen i egenskap av renbetesresurs i texterna positioneras i konflikt med främst nybyggarnas myrslåtter, men också att det skapas en utrymmesmässig konkurrens. Detta illustrerar att perspektivet naturen som en resurs alltid innebär en resurs för någon som har vissa syften, och inte sällan står i konflikt med andra grupper och syften.

6.4 Nödåren 1828–1832

Den relation till naturen som samer och nybyggare ges i de här studerade skildringarna präglas av dagligt nyttjande av naturen som resurs för överlevnad. Kraftiga störningar i en sådan relation utmanar en grundläggande del av själva konstruktionen av platsen. I en sådan situation uppstår ett behov av meningsskapande, av reparation och återskapande av platsen. I det följande diskuterar jag hur nödåren 1828–1832 skildras i Læstadius andra journal. Dessa var svåra år med missväxt och hungersnöd. Læstadius arrangerade själv 1832 en insamling ”för nödlidande samer” och beskriver hur såväl renskötande samer som den jordbrukande befolkningen drabbades av de svåra förhållandena under dessa år (Nordberg 1974, s. 170ff., citatet står på s. 170).

Utifrån Læstadius skildring framgår att det som först och främst hotas när nödåren stör relationen människa–natur är naturen som resurs. När han skildrar de problem som nödåren orsakade för olika grupper lyfter han även in en samtida debatt om nybyggarkolonisationens förutsättningar och fortsättning. I denna skildring beskrivs och karakteriseras olika sätt att nyttiggöra sig naturen på och dessutom placeras dessa i ett slags hierarkiskt förhållande till varandra.

Alldeles i inledningen av boken sammanfattar Læstadius på några sidor de hårda åren från vintern 1828 till vintern 1832, vilka enligt honom utmärktes av ”stora och allmänna olyckor för den landsort jag beskrifver” (Læstadius 1833, s. 3ff., citatet står på s. 3). Skildringen på dessa sidor handlar uteslutande om hur samerna drabbas.

Nödåren inleddes vintern 1828, då det bildas *tjokke*, en isskorpa på marken som hindrade renarna från att nå renmossan. Samerna vände då upp till fjällen, bara för att finna att det där rådde liknande förhållanden. Læstadius uppskattar att fjällsamerna i Arjeplog förlorade en tredjedel av sina renhjordar och många mindre renägare blev helt utblottade och tvingades flytta till Norge. Samerna i Arjvidsjaur klarade sig bättre eftersom de nådde ”nedra landet” där det var bättre bete (Læstadius 1833, s. 4). De svåra betesförhållandena återkom även året därpå. Vidare föll ovanligt lite snö under dessa vintrar. Det medförde att samerna inte kunde jaga varg som vanligt, vilket var till stor skada för renhjordarna. Samerna brukade spåra vargar i den djupa snön och till slut döda dem, vilket dessa år inte varit möjligt, med resultatet att ”deras antal för hvarje år mångdubblats” (ibid.). År 1831 strök lämlar ”eller de så kallade Fjellmössen” fram i miljontal och förstörde både gräset och renmossan (ibid.). Detta, i kombination med torkan sommaren 1831, lämnade många renar så magra att de inte klarade den efterföljande ”*Tjokke*-vintern” 1832 (ibid., s. 5, kursiv i original). Det var också detta år – ”hela Norrlands stora jern-år” – som hela befolkningen drabbades hårt av missväxt och hungersnöd, så att till och med ”barkmjöl blef en handels-artikel” (ibid.). Skogseldar, en kall sommar och hård frost, orsakade ett fjärde raka missväxtår. Om samernas nöd under denna svåra tid skriver Læstadius att fjällsamernas renhjordar förminskades med åtminstone hälften men att skogssamerna nästan helt ruinerades (Læstadius 1833, s. 6). Han avslutar denna inledande översikt över de svåra åren med en hänvisning till att han inte vill avskräcka läsaren med klagovisor, och återgår sedan till att kronologiskt skildra sina upplevelser som missionär.

Læstadius återkommer flera gånger i den andra journalen till dessa nödår. Exempelvis ger han halvvägs in i boken en fylligare beskrivning av hur det dåliga renbetet drabbade renägarna (Læstadius 1833, s. 205ff.). Han beskriver bland annat vissa strategier för att hantera dåligt renbete, exempelvis fällandet av ”laf-träd” till renarna att beta av (Læstadius 1833, s. 206), men huvudsakligen skildrar han effekterna av de svåra förhållandena: avmagrade renar, skingrade hjordar och kalvdöd. Han nämner enskilda samer vid namn, exempelvis Jon Olofsson, som sägs ha förlorat väl hälften av sin renhjord (ibid.). De av Læstadius så högt värderade skogssamerna drabbas genom att fjällsamernas renar sprang omkring överallt i skogarna och i sin strävan västerut drog med sig skogssamernas

renar. Det är i hög utsträckning en kris för renskötseln som beskrivs i detta avsnitt. De som hade fiskeredskap stannade till stor del vid fiskesjöarna, och ”blott de, som nödvändigt behöfdes för renarnas skötsel, följde med till fjellen” (Læstadius 1833, s. 207).

”För Svenskarna hade ännu icke de svåra tiderna börjat”, skriver Læstadius och förklarar att i Arjeplog led de ingen större nöd, eftersom de huvudsakligen levde av fisk och kött (Læstadius 1833, s. 207). Samerna var nämligen mer villiga att sälja slaktrenar när minnet av den svåra vintern var färskt, och i norra Arjeplog, berättar Læstadius, fanns det rika samer som gärna sålde renar till den som ville köpa (Læstadius 1833, s. 208). Han besökte själv den han kallar sin egen renskötare, utser slaktrenar bland sina egna renar, och köper även några av samens Jon Larsson Vuolvok (Læstadius 1833, s. 208). Den jordbrukande befolkningens svårigheter lämnar Læstadius tills vidare utan närmare behandling.

I ett senare avsnitt kommer han dock in på de nödbrödsämnena som användes under svåra år: fiskben, köttben, sågspån, potatisknappar, almycke, rabarberblad, rovkål, rotkål och renmossa (Læstadius 1833, s. 258f.). Beskrivningen är detaljerad och innehåller uppgifter om hur de olika råvarorna bereds och hur de smakar. Vad gäller renmossa och islandsmossa kommenterar Læstadius att andra okunnigt beskrivit dessa som ersättning för kornet (Læstadius 1833, s. 258f.). I stället lyfter han fram tallen som den främsta källan till nödbrödsämne och ger en detaljerad beskrivning av hur man bereder barkmjöl (Læstadius 1833, s. 261f.). Han betonar även att potatisodlingen är effektiv även vid missväxtår. Här återkommer bilden av nybyggarnas påhittighet och kreativitet i de många sätt på vilka naturen nyttiggörs.

När Læstadius på allvar riktar blicken mot hur dessa nödår drabbade nybyggarna är det i tydlig polemik mot en allmän opinion i en aktuell fråga. Så här inleder han avsnittet:

Jag kan här icke underlåta att egna en reflexion åt den opinion, som, i anledning af de tätt på hvarandra följande missväxtåren, som nu en tid bortåt hemsökt Norrland, yttrar sig, nemligen, att åkerbruket derstädes blifvit drifvet till en i förhållande till klimatet onaturlig höjd. (Læstadius 1833, s. 418f.)

Argumentet bakom denna opinion, menar Læstadius är den nödhjälp i form av välgörenhet som Norrland behövt och också mottagit. Detta skulle då enligt kritikerna visa att odlingen inte var en framkomlig väg,

och att man borde överge den till förmån för boskapsskötsel – om man alls skulle bo i dessa karga trakter. Læstadius anför många motargument. Till att börja med har man enligt honom helt förbisett att missväxten inte begränsat sig till åkerodlingen, utan att det också varit missväxt på hö. Denna blindhet illustrerar han med en expressiv jämförelse:

Man ropade blott missväxt! missväxt! likasom Fransmännen 1813 Cosak! Cosak! om det ock var Tysken, som höll efter dem. (Læstadius 1833, s. 420.)

Till detta lägger han argumentet att en nödslaktad boskap inte går att få tillbaka, men att jorden ligger kvar även efter ett missväxtår. Och som ett slags bevis för detta hänvisar Læstadius till att samerna, enligt hans erfarenhet, drabbas oftare och hårdare av denna typ av svårigheter (Læstadius 1833, s. 425). Åkerbruket, påpekar han, har också potential att föda långt fler människor än boskapsskötseln och exempel på detta hämtar han från hela världen. Men Læstadius kanske mest kraftfullt framhållna argument för sin ståndpunkt är närmast av ideologisk karaktär och grundar sig i den kulturhierarkiska ideologin som diskuteras i kapitel 4. Enligt denna ideologi går utvecklingen från boskapsskötsel till åkerbruk, medan det motsatta betraktas som ”ett steg tillbaks på Culturens bana” och som något mycket negativt (Læstadius 1833, s. 421).

I stället för en övergång till boskapsskötsel, eller i värsta fall utflyttning från Norrland, är det en utbyggnad och utveckling av det norrländska åkerbruket som enligt Læstadius bör ske. Hans argumentation framförs med passion, med många utropstecken och ett kraftfullt bildspråk, och det blir tydligt att han brinner för sin landsändas utveckling. Men perspektivet är samtidigt den svenska nationens. Han avslutar avsnittet med ett utropat imperativ, med en profetisk blick fästad i en än så länge okänd framtid:

Nej, tillväxe Norrlands åkerbruk och befolkning! Den dag kan komma, då Svenska folket skall glädja sig att Norrländningar finnas, och att landet icke blifvit utrymdt. (Læstadius 1833, s. 430.)

Mot bakgrund av detta inlägg i en samtida debatt, där alltså Læstadius förespråkar odling till förmån för boskapsskötseln, kan den omfattande inledande skildringen av samernas olyckor under dessa år läsas som del av denna argumentation. Samernas näringsfång, främst då renskötseln,

visar sig vara mycket känslig för svåra år, vilket bidrar till argumentet mot att nybyggarna skulle överge odlingen till förmån för boskapsskötsel. Læstadius blickar här, som vid så många andra tillfällen, mot framtiden, i en framtid när Norrland har utvecklats med avseende på befolkning och odling. Detta löfte om framtiden är avhängigt åkerbruket, och frågan är vad detta innebär för förståelsen av samerna och de traditionellt samiska sätten att använda naturen?

Nödåren stör den ideala relation mellan nybyggare och naturen som föreskrivs i Lappmarksreglementet. Föreställningen om området som präglad av odling och befolkningstillväxt hotas i och med de tvivel som svårigheterna sår i den allmänna opinionen. Mot de renskötande samernas olyckor som fond visas nybyggarnas påhittighet upp samtidigt som odlingens relativa resiliens framhålls.

6.5 Sammanfattande diskussion

I detta kapitel har jag analyserat hur naturen framställs som resurs i de undersökta skildringarna och ställt frågorna för vem utgör naturen en resurs och hur positioneras de olika typerna av naturutnyttjande mot varandra?

Naturen som resurs har varit ett dominerande perspektiv genom den västerländska natursynens historia. Så är även fallet i de här undersökta skildringarna. Dessa berättelser om naturen som resurs är bland annat berättelser om samhällsutveckling, kamp för överlevnad, konflikter och orättvisor och om påhittighet och kreativitet. I detta kapitel har tydligt framkommit att naturen som resurs alltid är en resurs för någon och för uppfyllandet av vissa syften.

Kapitlet inleds med en analys av det så kallade Lappmarksreglementet från 1749 som återfinns i sin helhet som bilaga till Læstadius andra journal. Dessa bestämmelser inramar den nybyggarkolonisation som står i fokus här. Jag visar att dokumentet utgör ett ideologiskt dokument i vilket den ideala relationen mellan människa och natur stipuleras, där naturen blir till som resurs för människan genom transformerande arbete. Ett slags kontrakt upprättas där nybyggaren i utbyte mot den arbetsinsats som transformeringen av naturen innebär erhåller skattefrihet och frihet från militärtjänstgöring och andra pålagor – och givetvis rätten till själva nybygget. I dokumentet nämns att samerna redan skat-

tar för jakt och fångst medan nybyggarna däremot uppmanas hålla sig till jordbruket. Denna separering av samerna och nybyggarna anknyter till den så kallade parallellteorin (se avsnitt 2.1).

Petrus Læstadius skildrar de egna upplevelserna av att som nybyggare ansöka om att ta upp ett nybygge vid namn Notte vid sjön Kakel i Arjeplog. Genom hans erfarenheter får läsaren möta paragraferna i Lappmarksreglementet omsatta i praktiken, och han är mycket kritisk till bestämmelserna. Särskilt orättvist finner han det att han som nybyggare avkrävs en stor mängd byggnads- och odlingsarbete de första fem åren och att han, om han misslyckas med detta, tvingas lämna över nybygget till någon annan som då får allt hans arbete gratis.

Därefter diskuteras de många synehandlingar som anförs i *Gamla byar i Vilhelmina* och med byn Grytsjö som exempel, visar jag hur synehandlingarna skapar system av spatiala relationer och rörelser mellan olika delar av naturen, som exempelvis myrar där det går att skörda hö och möjliga områden att röja. Jag illustrerar hur naturen indelas och skrivs in i en ekonomisk diskurs där den mängd hö som går att bärga och olika kommande arbetsinsatser värderas i monetära termer. Jag föreslår även att själva avstånden som uppges mellan nybyggets olika lokaliteter och bostället blir ett slags valuta på så vis att kortare avstånd leder till högre värde. När nybygget utsynas skapas av detta system en ny namngiven plats, och nybygget med sitt nätverk av lokaliteter inordnas statens administrativa och juridiska system.

Protokollen från synerna skapar en schematisering av naturen, där det koloniala projektets övergripande ekonomiska och juridiska strukturer delar upp naturen i holmar, myrar, skog, sjöar etc., som tillskrivs ett ekonomiskt värde. Dessa ekonomiska enheter blir platser i protokollet, som på juridisk väg knyts ihop, för att tillsammans utgöra en potentiell framtida plats: det framgångsrika nybygget. Dessa syneprotokoll uppvisar många drag av kolonial diskurs, så som denna karakteriserats tidigare i denna bok (se kapitel 3). Här återfinns uppräknandets praktik (Willems-Braun 1997), värdering av det uppräknade i kapitalismens terminologi (Seawright 2014) och även transformerandet av naturen (t.ex. Adams 2003).

En tematik som återfinns hos såväl Læstadius som Pettersson är nybyggarnas uppfinningsrika och mångfasetterade nyttiggörande av naturen och detta belyses i kapitlet. Naturen framställs i texterna som ett

skafferi ur vilket nybyggaren, med rätt kunskap, kan hämta föda och material till byggnader och bruksföremål.

När det gäller kolonisationen som projekt uppstår en skillnad mellan naturen som resurs för projektet som helhet, som det planeras av den svenska statens politiker och administratörer, och naturen som en resurs för de nybyggare som omsätter kolonisationen till praktik. Båda dessa perspektiv ingår i samma berättelse – den om nybyggarkolonisationen – men det finns också skillnader. I Lappmarksreglementet handlar det om en strävan att göra onyttig natur nyttig genom hårt arbete och när nybyggarkolonisationen skildras med hjälp av syneprotokollen skrivs markerna in i ekonomiska, juridiska och administrativa diskurser med ett ensidigt fokus på jordbruk. För de enskilda nybyggarna, däremot, är naturutnyttjandet mångsidigt med jakten och fisket som viktiga födokällor. När deras verksamhet skildras, handlar det snarare om människor som är beroende av naturen för sin egen överlevnad, om nybyggesverksamhet som ofta inleds med tomma händer, där nybyggarna framställs som helt beroende av det som går att hämta och utvinna ur naturen. Här lyfts mångfalden av naturutnyttjandet fram, och kreativiteten och skickligheten hos nybyggarna; naturen blir ett slags skafferi, ur vilket den skickliga och påhittiga nybyggaren kan utvinna en osannolik mängd näringsämnen och användbara ting. Över detta naturanvändande och över den hårda kampen för överlevnad och materiell utveckling, vilar ofta ett romantiskt skimmer. Denna ”nybyggaranda” kan sägas bidra till en moralisk dimension till platsen: den består av värderingar och attityder som präglar den vardagliga aktiviteten och som formas av nödvändigheten (jfr Agnew 2011; avsnitt 3.2).

Jag analyserar vidare på vilka sätt naturen framställs som en samisk resurs i de undersökta texterna och hävdar att det återfinns två tydliga teman hos såväl Læstadius som Pettersson: kontrast och konflikt. Vare sig det gäller samernas skohö, praktiker för att lagra fisk eller kostvanor framställs samiskt naturutnyttjande som något i kontrast mot svenska nybyggares motsvarigheter. När det gäller temat konflikt, beskrivs bland annat samiskt fiske som hotat av nybyggarnas framfart, och liknande tematik återfinns i anslutning till renskötseln.

Samiskt naturutnyttjande blir i dessa skildringar i hög utsträckning det andra, det som antingen utgör en avvikelse från det normala, eller det som står i konflikt med nybyggarnas verksamhet. I exemplen där samiska

praktiker kring fiskberedning och konsumtion skildras, framstår detta andra dessutom som primitivt: det saknas salt, den jästa fisken luktar illa och har oaptitlig konsistens, och kosten som helhet är enahanda.

När det gäller fiskevatten och markanvändning blir samiska praktiker ofta positionerade i relation till den pågående kolonisationen: samernas praktiker sträcker sig längre tillbaka i tiden, och skildringarna innehåller beskrivningar av en förskjutning av rättigheter som sker till förmån för nybyggarna, något som dessutom beskrivs som orätt. Naturen som samisk resurs knuffas i skildringarna bakåt i tiden, mot ett mindre utvecklat, mindre sofistikerat tillstånd. Samtidigt blir kanske samernas användande av markerna framställt som mer autentiskt och rättfärdigt. Med Læstadius ord ägnar sig samerna åt det som marken ”egentligen är ämnadt till af naturen” (Læstadius 1833, s. 442).

Avslutningsvis i detta kapitel analyseras Læstadius skildring av nödåren 1828–1932. Samerna drabbas hårt av dessa nödår och han ger som exempel att fjällsamernas renhjordar halverades. De svenska nybyggarna drabbas först inte så hårt, bland annat eftersom samerna var villiga att sälja renar till dem, men sedermera blir det svårt också för dem. Læstadius redogör i detalj för olika nödbrödsämnen som användes – återigen anknyttande till temat om nybyggarnas kreativa nyttjande av naturen. Intressant nog använder Læstadius dessa nödår för att ta ställning mot den opinion som vuxit fram och som hävdar att odlingen drivits för långt norrut och att man borde överge odlingen till förmån för boskapsskötsel. Læstadius använder samernas halverade hjordar som exempel i argumentationen och påpekar att jorden finns kvar året efter ett missväxtår, medan djuren som nödslaktats inte går att få tillbaka.